

۹۹

۳۰۰
۱
۲۲۴
اصل

www.ketab.ir

شماره ردیف

۱۱۶۶

شماره موضوعی

فلسفه-۱۵۸

۳۰-۱۳۹۴

■ نقش آموزه معاد در بازسازی علوم انسانی استوری

● مؤلف: حسن محیطی اردکان

● ناشر: انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)

● چاپ: افق

● نوبت: اول

● تاریخ چاپ: بهار ۱۳۹۸

● شمارگان: ۳۰۰

● قیمت: ۲۲۰۰۰ تومان

● دفتر مرکزی: قم، خیابان شهید، کوی ممتاز، پلاک ۳۸

● تلفن و نمابر: ۰۲۵-۳۷۷۴۲۳۲۶

● شعبه تهران: خیابان انقلاب، بین خیابان ۱۲ فروردین و شهید منیری جاوید، ساختمان شماره ۳۱۰، طبقه سوم، واحد ۱۱۲

● تلفن و نمابر: ۰۲۱-۶۶۴۶۶۱۲۱

● شعبه مؤسسه امام خمینی (ره): قم، بلوار امین، بلوار جمهوری اسلامی، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)

● تلفن: ۰۲۵-۳۲۱۱۳۶۲۹

سپاس

سپاس خداوند متعال را که توفیق کسب فضایل علمی و عملی از محضر بزرگان علم و عمل به من عطا فرمود و لطف بهره‌مندی از صاحبان علم و عمل را از من دریغ نداشت، و سلام و درود بر پیامبر رحمت و عطوفت، حضرت محمد مصطفی ﷺ و بر خاندان مطهر ایشان ﷺ.

در آغاز کلام بر خود لازم می‌دانم از تمام کسانی که در راه این تحقیق مرا یاری دادند قدردانی کنم. نخست باید از مطهری زمان، پیشتاز عرصه بصیرت و مدافع حریم ولایت، علامه آیت‌الله مصباح یزدی شکر کنم که با بنیان نهادن مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی ﷺ زمینه تربیت دانش‌پژوهانی متعهد، متخصص و پاسخ‌گو به نیازهای روز جامعه را فراهم آوردند و گام بسیار مؤثری برای بازنگری در علوم انسانی و تحقق اهداف فرهنگی نظام جمهوری اسلامی برداشتند.

از استادان ارجمند، حجت‌الاسلام والمسلمین دکتر علی مصباح، حجت‌الاسلام والمسلمین دکتر محمود نمازی و نیز حجت‌الاسلام والمسلمین دکتر احمدحسین شریفی بسیار سپاسگزارم که با وجود اشتغالات گوناگون، با نذر نکاتی ارزشمند بر غنای این پژوهش افزودند.

در پایان، بر خود فرض می‌دانم از پدر دل‌سوز، مادر مهربان و همسر وفادارم تشکر و قدردانی کنم که در تمام دوران زندگی، همواره مایه دل‌گرمی و امیدواری‌ام بوده‌اند و از هیچ کوشش مادی و معنوی در مسیر تربیتم دریغ نکردند.

فصل مطالب

سیاس	۴
مقدمه معاونت پژوهش	۱۳
پیشگفتار	۱۷
فصل اول: کلیات	
واکای‌های مفهومی	۲۲
علوم انسانی	۲۲
تعریف بر اساس موضوع	۲۳
تعریف بر اساس روش	۲۴
تعریف بر اساس هدف	۲۴
تعریف بر اساس موضوع و روش	۲۵
علوم انسانی و علوم اجتماعی	۲۶
علوم انسانی دستوری	۲۸
بازسازی	۲۹

معاد.....	۲۹
آموزه معاد.....	۳۰
نقش آموزه معاد.....	۳۰
تاریخچه پیدایش علوم انسانی.....	۳۱
دیدگاه اول.....	۳۱
دیدگاه دوم.....	۳۲
اهمیت علوم انسانی.....	۳۳
علوم انسانی و اعتلای فرهنگی.....	۳۴
علوم انسانی و ارتقای بُعد سیاسی - اجتماعی.....	۳۴
علوم انسانی و پیشرفت اقتصادی.....	۳۵
علوم انسانی و تمدن.....	۳۵
پیشینه طرح بازسازی علوم انسانی.....	۳۶
ضرورت بازسازی علوم انسانی.....	۳۸
نقش پیش فرض‌های متافیزیکی در علوم.....	۳۹
بی‌توجهی به وحی در علوم انسانی غربی.....	۴۳
ماهیت مخرب علوم انسانی غربی نسبت به فرهنگ اسلامی.....	۴۴
بی‌توجهی به بُعد معنوی انسان در علوم انسانی غربی.....	۴۵
نقش آموزه‌های دینی در بازسازی علوم انسانی.....	۴۷
آموزه‌های دینی در بُعد هستی‌شناختی.....	۴۷
اعتقاد به مبدأ.....	۴۸
اعتقاد به معاد.....	۴۹
نقش آموزه‌های دینی در بُعد انسان‌شناختی.....	۴۹
نقش آموزه‌های دینی در بُعد معرفت‌شناختی.....	۵۱
رویکردهای چهارگانه به بازسازی علوم انسانی.....	۵۲
رویکرد اکتشافی.....	۵۲

- ۵۳..... رویکرد استنباطی
- ۵۴..... رویکرد تهذیبی و تکمیلی
- ۵۶..... رویکرد تأسیسی
- ۶۰..... جایگاه معاد در نظام اندیشه اسلامی
- ۶۰..... معنای معاد
- ۶۰..... اهمیت معاد در نظام اندیشه اسلامی
- ۶۲..... تأثیر ایمان به معاد در زندگی فردی و اجتماعی
- ۶۳..... معاد از دید فلسفه و حکمای اسلامی

فصل دوم: علوم انسانی توصیفی و دستوری

- ۶۷..... تقسیم علوم انسانی به توصیفی و دستوری
- ۶۸..... چیستی علوم انسانی دستوری
- ۶۹..... اخلاق
- ۷۰..... حقوق
- ۷۱..... اقتصاد هنجاری
- ۷۳..... معیار تقسیم علوم انسانی به توصیفی و دستوری
- ۷۵..... ویژگی‌های علوم انسانی دستوری
- ۷۶..... مخالفان دستوری بودن علوم انسانی
- ۷۷..... امکان علوم انسانی دستوری
- ۷۷..... علل انکار علوم انسانی دستوری
- ۷۷..... ۱. اتخاذ روش نامناسب در علوم انسانی
- ۷۹..... تعمیم‌گرایی قانون‌مدار
- ۸۲..... نکاتی انتقادی در باب تاریخ‌گرایی
- ۸۴..... ۲. انکار رابطه منطقی «باید» و «هست»
- ۸۵..... پیشینه تفکیک باید و هست
- ۸۷..... نظریه‌های مخالف ارتباط منطقی باید و هست

- ۸۹..... نظریه‌های موافق رابطه منطقی باید و هست
- ۹۰..... ضرورت بالقیاس میان فعل و نتیجه آن
- ۹۲..... اشکال اول
- ۹۲..... نکته اول
- ۹۳..... نکته دوم
- ۹۳..... اشکال دوم
- ۹۴..... پاسخ

فصل سوم: مبانی انسان‌شناختی علوم انسانی دستوری

- ۱۰۰..... تجرد روح انسان
- ۱۰۱..... ادله عقلی
- ۱۰۱..... برهان اول
- ۱۰۵..... برهان دوم
- ۱۰۷..... ادله نقلی
- ۱۰۹..... جاودانگی روح انسان
- ۱۰۹..... ادله عقلی
- ۱۰۹..... برهان اول
- ۱۱۲..... برهان دوم
- ۱۱۴..... ادله نقلی
- ۱۱۴..... برهان اول: زنده ماندن شهدا
- ۱۱۵..... برهان دوم: عرضه آل فرعون بر آتش
- ۱۱۶..... عبث نبودن خلقت انسان
- ۱۱۸..... هدف نهایی زندگی انسان
- ۱۲۲..... مصداق کمال نهایی انسان
- ۱۲۴..... معنای قرب به خدا
- ۱۲۵..... قرب اکتسابی

- ۱۲۶ اختیار انسان
- ۱۲۷ ارزش فعالیت‌های ارادی انسان
- ۱۲۸ باارزش، ضدارزش، بی‌ارزش
- ۱۲۹ ارزش ذاتی و غیره
- ۱۳۰ ارزش رفتارهای اختیاری به لحاظ نوع فعل
- ۱۳۱ ارزش رفتارهای اختیاری انسان به لحاظ نیت
- ۱۳۲ رابطه مسائل انسان‌شناختی و ارزش‌شناختی با هستی‌شناختی

فصل چهارم: نقش آموزه معاد در علوم انسانی دستوری

- ۱۳۶ درآمد
- ۱۳۶ نقش آموزه معاد در هدف‌گذاری علوم انسانی دستوری
- ۱۳۶ هدف علم
- ۱۳۷ ابزارانگاری
- ۱۳۸ نقد ابزارانگاری
- ۱۳۹ تقرب به حقیقت
- ۱۴۰ کشف حقیقت
- ۱۴۲ هدف علوم انسانی دستوری
- ۱۴۳ هدف نظام اخلاقی اسلام
- ۱۴۵ هدف نظام حقوقی اسلام
- ۱۴۷ هدف نظام اقتصادی اسلام
- ۱۴۸ نقش آموزه معاد در روش علوم انسانی دستوری
- ۱۴۹ تجربه‌گرایی
- ۱۴۹ اثبات‌گرایی
- ۱۵۱ نقد اثبات‌گرایی
- ۱۵۲ ابطال‌گرایی
- ۱۵۴ نقد ابطال‌گرایی

- تاریخ گرایی ۱۵۶
- هرمنوتیک دیلتای ۱۵۷
- نقد هرمنوتیک دیلتای ۱۵۹
- رئالیسم انتقادی ۱۶۰
- اصول رئالیسم انتقادی ۱۶۱
- نقد رئالیسم انتقادی ۱۶۳
- روش مناسب برای علوم انسانی اسلامی ۱۶۴
- توجه به هدف ۱۶۵
- توجه به منابع معرفت ۱۶۷
- نقش معرفت شناختی وحی ۱۶۸
- تعامل حسن، عقل و وحی ۱۶۹
- نقش آموزه معاد در مسائل علوم انسانی دستوری ۱۷۱
- تأثیر آموزه معاد در مسائل اخلاقی ۱۷۱
- اتفاق ۱۷۲
- نخوردن مال یتیم ۱۷۴
- احسان و نیکی ۱۷۵
- تأثیر آموزه معاد در مسائل حقوقی ۱۷۷
- ممنوعیت خودکشی ۱۷۸
- حدود روابط جنسی ۱۷۹
- ضمانت اجرای قوانین حقوقی ۱۷۹
- تأثیر آموزه معاد در مسائل اقتصادی ۱۸۱
- پرهیز از ثروت اندوزی ۱۸۱
- اجتناب از اسراف ۱۸۲
- دوری از بخل ورزی ۱۸۳

فصل پنجم: نتیجه‌گیری

۱۹۵ منابع

۲۰۴ مقالات

۲۰۵ انگلیسی

نمونه‌ها

۲۰۹ آیات

۲۱۴ روایات

۲۱۵ کتاب‌ها و مقالات

۲۱۹ نام‌ها

پدمه معاونت پژوهش

حقیقت اصیل ترین، جاودانه ترین و زیباترین راز هستی و نیاز آدمی است که سلسله مؤمنان و عالمان صادق چه جانها که در راه آن نباخته، و جاهلان و باطل پرستان چه توطئه ها و ترفندها که برای محو و مسخ آن نساخته اند. چه تلخ واقعیتی است مظلومیت حقیقت، و چه شیرین حقیقتی است این واقعیت که در مصاف همیشگی حق و باطل، حق سربلند و سرفراز است و باطل از بین رفتنی و نگونسار. این والا و بالانشینی حقیقت، گذشته از سرشت حق، وام دار کوشش های خالصانه و پایان ناپذیر حقیقت جویانی است که در عرصه نظر و عمل کمر همت محکم بسته و از دام و دانه دنیا رسته اند، و در این میان نقش و تاثیر ادیان و پیامبران الهی، و به ویژه اسلام و پیامبر اکرم ﷺ و جانشینان برحق و گرامی او ﷺ، برجسته ترین است. دانشمندان نام آور شیعه رسالت خطیر و بی نظیر خویش را بهره گیری از عقل و نقل و غوص در دریای معارف قرآن و برگرفتن گوهر ناب حقیقت از سیره آن پیشوایان و عرضه آن به عالم بشری و دفاع جانانه در برابر هجوم ظالمت پرستان حقیقت گریز دانسته و در این راه دیده ها سوده و جانها فرسوده اند. اکنون در عصر بحران معنویت که دشمنان حقیقت و آدمیت هر لحظه با تولید و انتشار فزون از شمار آثار نوشتاری و دیداری و به کارگیری انواع ابزارهای پیشرفته سخت افزاری و نرم افزاری در عرصه های گوناگون برای سیطره بر جهان می کوشند، رسالت حقیقت خواهان و اندیشمندان حوزوی و دانشگاهی، به ویژه عالمان دین، بس عظیم تر و سخت دشوارتر است.

در جهان تشیع، پژوهشگران حوزوی در علوم فلسفی و کلامی، تفسیری و حدیثی، فقهی و اصولی و نظایر آن کارنامه درخشانی دارند، و تأملات ایشان بر تارک پژوهش‌های اسلامی می‌درخشد. در زمینه علوم طبیعی و تجربی و فناوری‌های جدید نیز پژوهشگران ما تلاش‌هایی چشمگیر کرده، گام‌هایی نویدبخش برداشته و به جایگاه درخور خویش در جهان نزدیک شده‌اند، و می‌کوشند تا با فعالیت‌های روزافزونشان مقام شایسته خویش را در صحنه علمی بین‌المللی باز یابند. ولی در قلمرو پژوهش‌های علوم اجتماعی و انسانی تلاش‌های دانشمندان این مرزوبوم آن‌گونه که شایسته نظام اسلامی است به بار ننشسته و آنان گاه به ترجمه و اقتباس نظریات دیگران بسنده کرده‌اند. در این زمینه کمتر می‌توان رد پای ابتکارات و به‌ویژه خلاقیت‌های برخاسته از مبانی اسلامی را یافت و تا رسیدن به منزلت مطلوب راهی طولانی و پرچالش درپیش است. از این‌رو، افزون بر استنباط، استخراج، تفسیر و تبیین آموزه‌های دینی و سازمان‌دهی معارف اسلامی، کاوش در مسائل علوم انسانی و اجتماعی از دیدگاه اسلامی و تبیین آنها از مهم‌ترین اهداف و اولویت‌های مؤسسات علمی به‌ویژه مراکز پژوهشی حوزه‌های علمیه است.

مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی^{۱۵} در پرتو تأییدات رهبر کبیر انقلاب اسلامی و حمایت‌های بی‌دریغ خلف صالح وی، حضرت آیت‌الله خامنه‌ای «مد ظله العالی» از آغاز تأسیس براساس سیاست‌ها و اهداف ترسیم‌شده (اسوی حضرت آیت‌الله محمدتقی مصباح یزدی «دامت برکاته» به امر پژوهش‌های علمی و دینی اهتمام داشته و در مسیر برآوردن نیازهای فکری و دینی جامعه، به پژوهش‌های بنیادی، راهبردی و کاربردی پرداخته است. معاونت پژوهش مؤسسه برای تحقق این مهم، افزون بر برنامه‌ریزی و هدایت دانش‌پژوهان و پژوهشگران، در زمینه نشر

آثار محققان نیز کوشیده و بحمدالله تاکنون آثار ارزنده‌ای را در حد توان خود به جامعه اسلامی تقدیم کرده است.

کتاب پیش روی، پژوهشی است در قلمرو فلسفه علوم انسانی که با تلاش پژوهشگر ارجمند حجت الاسلام آقای حسن محیطی اردکان نگارش یافته است. هدف اصلی نویسنده اثبات امکان تحقق علوم انسانی دستوری با رویکرد اسلامی از طریق نشان دادن تأثیر آموزه معاد بر آن علوم است.

معاونت پژوهش از مؤلف محترم و حجج اسلام آقایان دکتر علی مصباح و دکتر مرتضی رضائی که با مطالعه و ارائه نظرهای سودمندشان، بر اتقان و غنای اثر افزوده‌اند، صمیمانه سپاسگزاری می‌کند و توفیق روزافزون ایشان را از خداوند منان خواستار است.

معاونت پژوهش

مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی *

پیش‌گفتار

از منطری می‌توان علوم انسانی را به دو دسته توصیفی و دستوری تقسیم کرد. علوم انسانی توصیفی به علومی گفته می‌شود که چون روان‌شناسی، جامعه‌شناسی و اقتصاد به تبیین و توصیف پدیده‌های مربوط به زندگی انسان می‌پردازند. در مقابل، علوم انسانی دستوری به آن بخش از علوم انسانی اطلاق می‌شود که مجموعه‌ای از گزاره‌های دستوری (باید و نبایدها) را ابلاغ می‌کند که با مبانی ازپیش‌پذیرفته‌شده جهت تحقق اهداف خاص متناسب دارد. این دسته را با نام‌های نظام، سیستم و مکتب می‌شناسند و نظام‌های اخلاقی، حقوقی، اقتصادی و سیاسی را می‌توان مصادیقی از آن دانست.

یکی از ویژگی‌های مهم علوم انسانی دستوری، وابستگی شدیدی است که به جهان‌بینی افراد دارند؛ به گونه‌ای که دو جهان‌بینی متفاوت ممکن است دو نوع متفاوت از علوم انسانی دستوری ارائه دهند. بنابراین از آنجا که اصول جهان‌بینی نظام اندیشه اسلامی با نظام اندیشه سکولار کاملاً متفاوت است، علوم انسانی دستوری متأثر از آن اصول نیز متفاوت خواهد بود.

نکته مهم دیگر این است که گزاره‌های دستوری علوم انسانی با اهداف خرد رابطه تنگاتنگی دارند و جهت رفتارهای انسان را متناسب با آن اهداف تنظیم می‌کنند. نظام اندیشه سکولار، که افق دیدش محدود به این دنیاست و منکر معاد و حیات اخروی است، باید و نبایدها را در جهت رسیدن به اهداف دنیوی تعریف می‌کند، اما نظام اندیشه اسلامی، که اعتقاد به معاد را یکی از مهم‌ترین اصول

جهانبینی خود معرفی می‌کند، دستورها، هنجارها و ارزش‌هایش را نیز در جهت رسیدن به هدف نهایی تنظیم می‌کند. در نتیجه، رفتارهای اختیاری افراد نیز، که بر اساس آن ارزش‌ها شکل می‌گیرد، تغییر خواهد کرد. پس متأثر شدن علوم انسانی دستوری در جامعه اسلامی از علوم انسانی دستوری سکولار، انحراف از اهداف و آرمان‌های جامعه اسلامی را در پی خواهد داشت؛ زیرا بی‌تردید علوم انسانی دستوری در اسلام، افزون بر هدف و روش، در بسیاری از مسائل نیز با علوم انسانی دستوری سکولار متفاوت خواهد بود. در اسلام علوم انسانی دستوری مبانی خود را از قرآن و سنت اخذ می‌کند و با الهام گرفتن از آموزه‌های دینی توسعه می‌یابد. با عنایت به این نکته، ضرورت توجه به تأثیر آموزه‌های گوناگون دینی در بازسازی علوم انسانی دستوری مشخص می‌شود.

بنابراین با توجه به اهمیت علوم انسانی و تأثیر قابل توجه آن بر رفتارهای فردی و اجتماعی، نقد علوم انسانی سکولار و تقویت علوم انسانی اسلامی در جامعه ما ضروری می‌نماید. یکی از اقدامات لازم برای ایجاد تغییر در گفتمان حاکم بر علوم انسانی کنونی بررسی و بازبینی مبانی فلسفی - کلامی است که می‌تواند راه را برای اصلاح علوم موجود هموار کند. بدیهی است که برای اسلامی کردن علوم انسانی باید به زوایا و کارکردهای متفاوت آموزه‌های دینی توجه کرد. اصل معاد، پس از توحید، محوری‌ترین اصل دین اسلام است. یکی از کارکردهایی که برای آموزه معاد بر شمرده‌اند تأثیر آن در بازسازی علوم انسانی است. برای روشن شدن چگونگی این تأثیر پرسش‌های گوناگونی قابل طرح است؛ از جمله اینکه اساساً علوم انسانی به چه علومی گفته می‌شود؟ آیا علوم انسانی دستوری‌اند یا توصیفی یا هر دو؟ علوم انسانی دستوری به چه علومی اطلاق می‌شود؟ چرا برخی علوم انسانی دستوری را انکار می‌کنند؟ چگونه می‌توان علوم انسانی را اسلامی کرد؟

و درنهایت، آموزه معاد چگونه می‌تواند در بازسازی علوم انسانی دستوری نقش‌آفرینی کند؟ تمام این پرسش‌ها، به‌علاوه پرسش‌های دیگری که ممکن است در این باره به ذهن آید، ضرورت تحقیق در این باره را روشن می‌سازد.

تأکید این پژوهش بیشتر بر اعتقاد به معاد است و بازسازی علوم انسانی دستوری را از زاویه غایت جهان هستی بررسی خواهد کرد؛ زیرا اعتقاد به معاد به اعمال و رفتار انسان جهت می‌دهد و سعادت یا شقاوت ابدی او را به دنبال خواهد داشت. علاوه بر این، هدف از خلقت انسان، رسیدن او به کمال است که همان قرب به حوالی است و این هدف بدون اعتقاد به معاد محقق نخواهد شد. بنابراین توجه به آموزه معاد به میزان زیادی در بازسازی علوم انسانی دستوری - که با باید و نبایدها سروکار دارد - تأثیرگذار است و آن علوم را در جهت تحقق هدف آفرینش راهبری می‌کند. معاد در میان آموزه‌های اساسی دین (توحید، نبوت و معاد) با کمال‌نهایی انسان ارتباطی ناگسسته دارد. با توجه به این نکته، به تحقیق درباره نقش و تأثیر آموزه معاد در بازسازی علوم انسانی خواهیم پرداخت.

کتاب حاضر در پنج فصل تنظیم شده است. در فصل اول به کلیاتی در زمینه‌های معنای علوم انسانی، تاریخچه پیدایش علوم انسانی، اهمیت علوم انسانی و ضرورت بازسازی آن، رویکردهای گوناگون در بازسازی علوم انسانی و جایگاه معاد در نظام اندیشه اسلامی پرداخته‌ایم.

فصل دوم را به مباحثی در باب تقسیم علوم انسانی به دو بخش توصیفی و دستوری، ویژگی‌های علوم انسانی دستوری، تقسیم دانشمندان علوم انسانی به موافقان و مخالفان علوم انسانی دستوری، علل انکار علوم انسانی دستوری و نقد آنها اختصاص داده‌ایم.

موضوع فصل سوم، مبانی انسان‌شناسانه علوم انسانی دستوری است. این فصل به

مباحثی چون ادله عقلی و نقلی تجرد روح انسان، ادله عقلی و نقلی جاودانگی روح انسان، هدف نهایی زندگی انسان و ارزش فعالیت‌های اختیاری او اختصاص دارد. در فصل چهارم نقش آموزه معاد در سه بعد هدف، روش و مسائل علوم انسانی بررسی شده است. این فصل به بررسی نظریه‌های ابزارانگاری، تقرب به حقیقت و کشف حقیقت، اثبات‌گرایی و نقد آن، ابطال‌گرایی و نقد آن، تاریخ‌گرایی و نقد آن، هرمنوتیک و نقد آن، رئالیسم انتقادی و نقد آن و درنهایت، بررسی برخی مسائل علوم انسانی متأثر از آموزه معاد می‌پردازد. در فصل پنجم فصول گذشته را مرور کرده‌ایم.